

УДК 37.016:62:[177:331.54]

РОЛЬ ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ТА НОРМ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

Бербец Віталій, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри технологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-2798-9210

E-mail: vitaliy.berbets@udpu.edu.ua

У статті розкрито сутність етичних норм та принципів, їхнє значення для об'єктивного та неупередженого процесу професійного самовизначення школярів у процесі технологічної підготовки у закладах загальної середньої освіти. Виокремлено та схарактеризовано етичні принципи профорієнтаційного процесу. Також визначено та проаналізовано пов'язані та інтегровані з морально-етичними принципами й нормами принципи проєктування методів впливу на особистість підлітка. Крім того, описано показники професійної готовності педагога до сприяння професійному самовизначенню підлітків.

Ключові слова: професійне самовизначення учнів; профорієнтація; етика; етична поведінка; етичні принципи; професіоналізм учителя; учитель технологій; особистість.

THE ROLE OF ETHICAL PRINCIPLES AND NORMS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION OF STUDENT YOUTH IN TECHNOLOGY LESSONS

Berbets Vitalii, Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Technological Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-2798-9210

E-mail: vitaliy.berbets@udpu.edu.ua

The article reveals the essence of ethical norms and principles, their importance for the objective and impartial process of professional self-determination of students in the process of technological training in general secondary education. The ethical principles of the career guidance process are identified and characterized. They are as follows: voluntary actions of the optant; lack of evaluation labels on professional activities; the desire for a friendly understanding of personal needs; the confidentiality of the process and results of career guidance work; a combination of voluntariness and obligation while using methods of diagnosing professional intentions; in the interaction of teacher and student; observance of professional culture and dignity of the teacher. The main functions and tasks of ethical behaviour of the teacher in this process are the moral regulation of professional and personal relations, improving the professional skills of the teacher, developing his professionalism. We also identified and analysed the principles of designing methods of influencing (correction, development, improvement) on the personality of a teenager related to and integrated with moral and ethical principles and norms. In addition, the author describes the indicators of professional readiness of teachers to promote professional self-determination of adolescents, which are focused on solving problems of the student, polyreactivity of the teacher to personally significant problems of the student, realistic assessment of their capabilities by adolescents, constant awareness and consideration of the mutual influence of individuals in the process of professional self-determination, awareness of self-worth and human dignity, environmental friendliness of psychodiagnostic and developmental activities.

Key words: professional self-determination of students; career guidance; ethics; ethical behaviour; ethical principles; teacher professionalism; technology teacher; personality.

Проблема професійного самовизначення учнівської молоді, тобто підготовка до усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності, є актуальною впродовж тривалого часу, оскільки об'єктивно та обдумано обрана сфера професійної діяльності скорочує частоту фізичного і психічного навантаження на здоров'я підлітка, а також посилює задоволеність життям. Негативні наслідки необгрунтованого вибору професії торкаються як самої особистості, так і соціуму, який її оточує. У психолого-педагогічній науці накопичено практичний досвід, що дозволяє визначити та дослідити труднощі, які виникають у процесі свідомого вибору професії підлітками. У цих умовах особливої уваги потребує розв'язання проблем, що пов'язані з прагненням школярів знайти місце рівноправного партнера у суспільних процесах, які є швидкоплинними й вимагають від них одночасно високого рівня загальної підготовки, ґрунтовних знань в обраній сфері професійної діяльності. У сучасному суспільстві підлітки не можуть успішно реалізувати свої соціально-професійні орієнтації без сприяння закладів загальної середньої освіти. Такі заклади не тільки забезпечують підростаюче покоління обсягом знань і формують спеціальні вміння, а й забезпечують життєві орієнтації, трудові навички та світоглядні позиції, зокрема: вибір майбутньої професії, здобуття фахової або вищої освіти чи професійну підготовку. Таким чином, одним із пріоритетних завдань сучасної системи загальної середньої освіти є організація роботи з учнівською молоддю щодо усвідомленого професійного самовизначення. Саме у цьому процесі важливу роль відіграють етичні норми та принципи профорієнтаційної діяльності вчителя для досягнення кінцевого результату, об'єктивного та успішного професійного самовизначення школярів.

Як відомо, для надання допомоги учням у виборі професії, що найбільше відповідає їхнім індивідуальним особливостям, нахилам та здібностям, необхідна системна та згуртована профорієнтаційна робота всього педагогічного колективу, зокрема й учителя технологій. Саме зміст шкільного предмета «Технології» має значний потенціал у професійному самовизначенні підлітків, допомагає зорієнтуватися не лише у професійному житті, а й побудувати життєві плани розвитку кар'єри. Щодо цього питання існує багато наукових робіт таких авторів, як Б. О. Федоришин, Є. О. Клімов, Г. К. Радчук, В. О. Янцур, О. Ю. Шинкарева, Т. В. Орлова, Р. В. Овчарова та інших, але попри це на сьогодні існує проблема етичного поведіння вчителів у процесі професійної орієнтації учнів закладів загальної середньої освіти.

З огляду на необхідність врахування етичних норм у процесі професійного самовизначення учнівської молоді метою статті є визначення сутності етичних норм та їхнє виокремлення задля забезпечення об'єктивності вибору подальшої професійної діяльності підлітками.

На наш погляд, саме етична поведінка вчителя технологій, як і будь-якого іншого педагога, покликана дати теоретичне обґрунтування сутності трансформації загальних норм і принципів моралі до специфічних умов професійної орієнтації підлітків відповідно до уявлень про професійний обов'язок, добро і зло, справедливість, порядність, тактовність, честь та інші моральні цінності. Слід підкреслити, що етична поведінка педагога розвивається на перетині нормативної, теоретичної та прикладної складових етики. Зміст етичних норм визначається специфічними завданнями певного виду професійної діяльності. Нормативний рівень зосереджує в собі визначення та обґрунтування практичних рекомендацій щодо

професійної етики, конкретних моральних норм та принципів. Важливо підкреслити, що професійна етика не створює особливих нормативів для фахівців тієї або іншої професії. На теоретичному рівні розглядається суть, специфіка морально-етичних відносин, їхнє місце і роль у життєдіяльності професійного середовища, сучасний стан та тенденції розвитку. Завдання етики полягає в тому, щоб визначити межі між морально-професійними процесами і явищами професійної майстерності, вивчити суспільні завдання, мету професійного самовизначення учнів і їхню значущість у суспільному поступі, саме цим сприяючи їхньому успішному виконанню. Сама професійна спільність покликана їх обґрунтовувати й пропагувати для захисту інтересів підлітків у подальшому професійному самовизначенні.

Значення морально-етичної поведінки педагога, на наше переконання, полягає не тільки в тому, щоб розкрити об'єктивні причини виникнення, протікання і тенденцій розвитку морально-етичних відносин педагога та учнів у процесі професійної орієнтації; не тільки конкретизувати інтеграцію моральних норм, етичних принципів й оцінювальних суджень сучасної моралі, уявлень про справедливість, а й показати сам процес впливу загальнолюдських моральних норм і принципів на практику професійних відносин. Окрім того, розкрити те, як морально-етичні норми та принципи реалізуються у професійній діяльності представника тієї чи іншої професії і втілюються в його поведінці, ставленні до інших членів колективу як споживача професійних послуг [3].

Як і в інших видах професійного консультування, робота вчителя технологій обмежується низкою норм професійної етики. Це – відомі правила конфіденційності, дбайливого і шанобливого ставлення до переживань учнів тощо. Існує також ряд специфічних норм та принципів професійної етики вчителя, який виступає в ролі профконсультанта. Як відомо, принципи задають систему обмежень і дозволів у роботі педагога. У структурі методологічного знання принципи визначаються після виділення цілей і сенсу діяльності (філософський рівень), а також після уточнення предмета та методу діяльності (конкретно науковий рівень). Уже після цього на основі принципів розробляють конкретні технології дослідження і практичної діяльності, тобто принципи задають певні межі та навіть позначають вектор роботи, що дозволяє досягати визначених цілей професійної орієнтації молоді.

Суспільною практикою доведено, що професійне самовизначення не слід ототожнювати з вербуванням або перетворювати на замасковану науковими атрибутами систему управління професіоналізацією («входженням» у професію) особистості тільки в інтересах будь-якої вузької соціальної, відомчої групи.

Особливістю нинішніх задач професійного самовизначення стала реально виникла перед значними масами людей проблема свободи вибору. Протиріччя між правом людини на самовизначення і, як правило, її не готовність до цього створює основу для ухвалення консультантом рішення за підлітка або маніпулювання ним.

Подібні проблеми виникають, коли проблеми самовизначення школяра прямо пов'язані з іншими особистісними проблемами. У цьому випадку для педагога існує висока небезпека захопитися розв'язанням більш глибоких проблем школяра, аж до занурення в терапію, що, по суті, є відходом від вирішення актуальних проблем.

Ще одна складність, яка виникає при консультуванні підлітків, пов'язана з протиріччям між бажаннями та очікуваннями батьків і потребами підлітка. Тут педагог

отримує одночасно два запити, які далеко не завжди збігаються.

Саме тому наукою теоретично обґрунтовано цілу систему принципів професійного самовизначення, що містить наступні основні блоки: методологічні, етичні, організаційні, практичні, методичні [2, с. 78]. І саме етичні принципи посідають важливе місце в цій системі, які ми проаналізуємо детальніше. Етичні принципи відображають шанобливе ставлення вчителя до підлітка, в основі чого – довіра, віра в готовність молодшої людини до самовизначення:

1) Принцип добровільності передбачає захист інтересів кожного учня. Необхідне дотримання добровільності участі підлітка у професійному консультуванні. В окремих виняткових випадках учень повинен пройти бесіду з педагогом, але й тоді за підлітком залишається право добровільно обирати рівень відвертості та глибини консультування. У будь-якому випадку слід повідомити підлітку справжню мету консультаційної процедури, поінформувати його про те, хто буде ознайомлений із результатом консультації. Цей принцип суголосний з девізом – «Не нашкодь!», оскільки він передбачає, що ухвалені рішення, спільно вироблені рекомендації обов'язково повинні бути корисні учню. Не дозволяється також давати рекомендації, які можуть призвести до небажаних, непередбачуваних наслідків і завдати шкоди іншим людям.

2) Не навішувати оціночних ярликів – це принципова ідея будь-якого педагога. У рівній мірі має бути шанобливе ставлення до різних видів праці. Необхідно утримуватися від підвищення значимості й «професійної гордості» щодо однієї професії за рахунок знецінення інших. Важливо надавати об'єктивну інформацію про ту чи іншу професію. Консультування слід вести коректно, шанобливо. І водночас неприпустимі підказки та допомога, що вносять спотворення у процес професійного самовизначення особистості школяра.

3) Прагнути до доброзичливого розуміння підлітка, об'єктивного сприйняття його мрій, думок, переконань. Важливо дотримуватися принципу забезпечення суверенних прав особистості. При консультуванні виникає небезпека зазіхання педагога на потаємні думки та почуття школяра. Психолого-педагогічна експансія може висловитися також у тому, що педагог спонукає учня розкрити почуттєво-особистісний бік його життя. Спокуса проникнути в таємні куточки несвідомого школяра може призвести до надмірної відвертості у консультуванні. Саме тому педагог повинен зберігати деяку дистанцію з підлітком, інакше можна втратити його довіру. І, звичайно, учень не повинен піддаватися обстеженню обманним шляхом. Забезпечення суверенності особистості школяра означає, що його перед консультуванням попереджають, хто матиме доступ до результатів діагностики та ухваленого рішення.

4) Конфіденційність – цей принцип означає, що вся інформація, отримана при консультуванні, буде доступна лише тим, для кого вона призначена, і тільки за згодою школяра або його батьків, якщо обстежуваний – неповнолітній або підліток, який не зовсім адекватно відображає ситуацію, що склалася. Якщо учень не був попереджений про те, що результати консультування можуть стати доступними іншим педагогам, однокласникам тощо, а інколи й батькам, педагог не має права повідомляти їх ні тим, ні іншим. Особливо важливо забезпечити суворий контроль за доступом будь-яких осіб до матеріалів профконсультування. Категорично забороняється повідомляти відомості про підлітка, які можуть завдати йому будь-якої шкоди. Якщо діагностика проводиться

у цілях конкурсного відбору, то школяр має бути поінформований, що результати діагностичного обстеження буде використано після ухвалення рішення про вибір підлітком тієї чи іншої сфери професійної діяльності. Разом з тим, специфіка профорієнтаційної роботи така, що запит часто прямо протилежний нормам, які регламентують діяльність учителя технологій. Тому проблема етичного парадоксу встає тут особливо гостро.

5) Поєднання добровільності та обов'язковості при використанні певних методів є важливою ланкою у процесі професійного самовизначення, яке базується на етичних принципах. Принцип доброзичливого проведення консультації означає, що із взаємодії зі школярем слід прагнути забезпечити його емоційно комфортний стан, надати можливість внести корективи до процедури консультації, самостійно сформулювати рекомендації й намітити шляхи вирішення профконсультаційної проблеми.

6) Принцип об'єктивності вимагає, щоб результати консультування були науково обґрунтованими, базувалися на глибоких психологічних знаннях педагога, компетентному використанні діагностичного інструментарію та психотехнологій, не залежали від суб'єктивного ставлення до підлітка.

7) Принцип толерантності забороняє самостверджуватися за рахунок школяра. Принцип толерантності забезпечується професійною компетентністю, пред'являє високі вимоги до рівня освіти вчителя технологій, передбачає досконале володіння діагностичними методиками та психотехнологіями консультування, наявність практичного досвіду, сформованих переконань та морально-етичних якостей.

8) Поважай себе як педагога (профконсультанта) і як особистість. Принцип дотримання культури гідності дозволяє уникнути будь-яких певних оцінок особистості та поведінки школяра; його треба приймати таким, яким він є. Не слід забирати у підлітка право самому ухвалювати рішення та формулювати висновки, придушувати його своєю психолого-педагогічною компетентністю, статусом, іміджем. Необхідно надавати клієнту можливість висловитись, виговоритися. Цей принцип означає також глибоку повагу як людини і як педагога.

Таким чином, морально-етична поведінка педагога у процесі професійного самовизначення особистості школяра – це сукупність правил поведінки певної людини, яка забезпечує моральний характер взаємовідносин, що обумовлюються професійною діяльністю, а також сукупність наукових знань та переконань, які вивчають специфіку проявів моралі в різних видах професійної діяльності. Об'єктом морально-етичної поведінки є особистість. Тому цілком закономірне існування різноманітних видів етики, що відображають різновиди поведінки: особистісну, професійну, соціокультурну тощо. Існує і надпрофесійна етика: адміністративна, управлінська, етика спілкування тощо, оскільки їхні норми поширюються на всі види професійної діяльності та стосуються кожної професії.

Основні завдання етичної поведінки педагога полягають у моральному регулюванні професійних і особистісних відносин, підвищенні професійної майстерності, підвищенні його фахового рівня та професіоналізму, виробленні напрямів удосконалення професійної моралі, доповненні її новими нормами, традиціями та звичаями, формуванні стійких моральних переконань, встановленні межі між правомірною та неправомірною професійною поведінкою, обґрунтуванні професійного

ідеалу тощо.

Тісно пов'язаними та інтегрованими з морально-етичними принципами і нормами є принципи проектування методів корекції та розвитку. Використавши метод експертної оцінки та інтерв'ю з учителями технологій, нами виокремлено вищезазначені принципи, які полягають у наступному:

- 1) орієнтація на фундаментальні параметри розвитку суб'єкта професійного самовизначення;
- 2) доступність технологій для педагогів, підлітків та суміжних фахівців;
- 3) усвідомленість загального змісту, процедур та алгоритмів дій і прийомів методики для школярів;
- 4) врахування об'єктивних умов використання методики (за часом, предметним середовищем, необхідного технічного інструментарію тощо);
- 5) врахування вікових та соціокультурних особливостей школярів, з якими передбачена реалізація методики тощо.

Робота з професійного самовизначення учнівської молоді належить до психолого-педагогічної діяльності та, зрештою, повинна бути спрямована на формування активного і свідомого члена колективу, суспільства. Спроба вирішувати питання «за що вибирає професію» перешкоджає успішному розвитку і професіоналізації особистості, тому є неприпустимою в роботі вчителя.

Модернізація інформаційного середовища в сучасному суспільстві зумовлює необхідність створення нового типу професійної моралі та етики педагога, яка б відображала вищі цінності трудової діяльності особистості людини на основі розвитку ринкових відносин. Інформаційно-технологічний спосіб відтворення системи суспільного життя висуває на перший план проблеми професійної кваліфікації, фахового рівня та компетентності педагога. У сучасному суспільстві особистісні риси педагога тісно поєднуються з його діловою характеристикою, ставленням до своєї професійної діяльності та рівнем професійної придатності. Справжній професіоналізм спирається на такі морально-етичні норми, як відчуття обов'язку, чесність, вимогливість до себе і своїх колег та відповідальність за результати праці. Про професійну підготовленість педагога до сприяння професійному самовизначенню підлітків свідчать показники, які нами виокремлено у процесі інтерв'ю з учителями технологій та визначено їхню важливість у системі готовності:

- орієнтація на вирішення потреб школяра з урахуванням його індивідуально-психологічних та потенційних можливостей (95 %),
- поліреактивність педагога на особистісно значущі проблеми учня та ухилення від оціночних міркувань щодо особливостей особистості та діяльності підлітка (46 %);
- реалістичність оцінки своїх можливостей та рівня кваліфікації, а також обмежень у своїй діяльності (75 %);
- постійне усвідомлення та діагностика взаємного впливу педагога та учня під час професійного самовизначення школярів (59 %);
- усвідомлення самоцінності гідності людини, що звернулася за проф-орієнтаційною допомогою (39 %);
- екологічність психодіагностичної, розвивальної та корекційної роботи (33 %).

Отримані нами дослідні дані дають підстави зробити висновки про те, що не всі вчителі технологій усвідомлюють всебічність готовності до об'єктивної та усвідомленої профорієнтаційної діяльності задля забезпечення професійного самовизначення підлітків.

Саме тому, протиріччя між світоглядом і різними етичними системами педагога та підлітка дуже заважає вибудовувати конструктивний діалог. На перший погляд, педагог зобов'язаний допомогти учню ухвалити правильне рішення. Але чи це дійсно правильно? Відповіді на подібні питання неможливо знайти ні в одному підручнику. Їх можна знайти тільки в конкретній робочій ситуації, спираючись на власну професійну позицію педагога [4].

Отже, педагог несе відповідальність за формування образу професіонала в особистості підлітка. Йому слід творити культуру моральних відносин, спілкування, попри суспільні негаразди. У цьому вчитель повинен керуватись усвідомленням свого обов'язку перед суспільством, учнями, їхніми батьками, перед собою як людиною, яка добровільно обрала власний шлях і всі пов'язані з ним обов'язки.

Однак подальшого дослідження потребують питання психологічної та педагогічної готовності педагогів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнівською молоддю у процесі професійного самовизначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. О. Психолого-педагогічні засади професійної орієнтації школярів. *Професійна діагностика / упоряд. Т. Гончаренко*. Київ: Ред. загальнопед. газета, 2004. С. 4–19.
2. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. 160 с.
3. Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Садовникова Н. О. Профорієнтація: теорія і практика: учебное пособие. Москва: Фонд «Мир», 2008. 192 с.
4. Коропецька О. М. Психологічні основи професійної орієнтації та самореалізації особистості: навч. посіб. Київ: КНТ, 2016. 438 с.
5. Джинчарадзе Н. Г., Літвінчук Л. Й., Савченко Н. В. Путівник профорієнтації: наук.-практ. реком. Київ: ІПК ДСЗУ, 2018. 43 с. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/putivnyk-proforyentaciyi-2018> (дата звернення: 07.11.2021).

REFERENCES

1. Ball, H. O. (2004). *Psykhologo-pedahohichni zasady profesiinoi oriientsatsii shkoliariv. Profesiina diahnostyka*. Kyiv: Red. zahalnoped. hazeta, 4–19 [in Ukrainian].
2. Zakatnov, D. O. (2012). *Tekhnolohii pidhotovky uchnivskoi molodi do profesiinoho samovyznachennia*. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
3. Zeer, Je. F., Pavlova, A. M., Sadovnikova, N. O. (2008). *Proforientologija: teorija i praktika*. Moskva: Fond "Mir" [in Russian].
4. Koropetska, O. M. (2016). *Psykhologichni osnovy profesiinoi oriientsatsii ta samorealizatsii osobystosti*. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
5. Dzhyncharadze, N. H., Litvinchuk, L. Y., Savchenko, N. V. (2018). *Putivnyk proforiientatsii*. Kyiv: IPK DSZU. URL: <https://www.dcz.gov.ua/publikaciya/putivnyk-proforyentaciyi-2018> [in Ukrainian].